

COG344 COĞRAFYA TARİHİ VE FELSEFESİ

DOÇ. DR. NURİ YAVAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ, DTCF, COĞRAFYA BÖLÜMÜ

İçerik: Marksist Coğrafya

- ▶ **Livingstone: İstatistikler Kanamaz!** : *Pozitivizm Dışarı! Hoşgeldin Marksist ve Hümanist Coğrafya*
- ▶ Neden Radikal ve Marksist bir coğrafya doğdu
- ▶ Marksist ve Hümanist eleştiriler
- ▶ Radikal coğrafyadan Marksist coğrafyaya
- ▶ Coğrafi düşüncede devrimin gerekliliği: Marksist radikal bir teori inşa etmek
- ▶ Felsefi arkaplan: Tarihsel materyalizm
- ▶ Marksist yaklaşımın coğrafyada uygulanması
- ▶ Marksist Yapısalcılık ve yeni mekan düşüncesi
- ▶ Eşitsiz Gelişme, Mekanın Üretimi ve Doğanın Üretimi
- ▶ Eleştiriler
- ▶ Sonuç

Neden Radikal ve Marksist bir coğrafya doğdu: 1960'lar ve 1970'lerin dönemsel koşullar

- ▶ Marksist coğrafyanın ortaya çıkışını sağlayan koşullar 3 başlık altında toplanabilir:
- ▶ **1. Bağlam yani dünyadaki gelişmeler:**
- ▶ 1960'lı yıllarda dünyada kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. 1960'ların sonlarına doğru dünya Vietnam Savaşı, ABD'deki sivil haklar hareketi, Paris'teki öğrenci ayaklanmaları gibi olaylara bağlı olarak bir türbülans içerisindedir.
- ▶ İnsanlar güç ve iktidar tarafından söylenen çoğu şeyi sorguluyorlar ve daha iyi bir dünya dizaynı için konuşuyorlardı.
- ▶ **2. Pozitivizm eleştirisi:**
- ▶ Bu dönemde coğrafyacılar ise ne yazık ki adalet, eşitlik, sömürü ve baskı gibi konulara hiç yer vermiyorlardı. Mekânsal bilimciler sosyal meseleler konusunda tamamen sessizdiler ve Peet (1977)'in de dediği gibi yeni pozitivist metodoloji yalnızca alışveriş davranışı ve hizmet merkezlerinin lokasyonu gibi sosyal çevre birimlerini analiz etmek için kullanılmaktaydı.
- ▶ Coğrafya pozitivist devrim yaşıyordu. Bu çerçevede genel-geçer mekansal yasaların ortaya çıkarılması, bunları matematiğin evrensel diliyle anlatmak temel hedefti.
- ▶ Coğrafyanın temel ilgi odağı, mekana kendine özgü bir özerklik atfeden ve her türlü toplumsal ilişkiyi bunun türevi olarak gören bir mekansal determinizmdi.

Marksist ve Hümanist eleştiriler

- ▶ 1950'lerin sonlarında başlayan ve asıl etkisini 1960'larda gösteren "pozitivist devrim" ile birlikte mekân artık bilimsel çalışmaların olmazsa olmazı haline almıştır.
- ▶ Ancak mekânın salt nicel verilerle ele alınıp toplumun tamamen mekndan soyutlanması pozitivist yaklaşımın ciddi eleştirilere uğramasına neden olmuştur.
- ▶ Bu süreçte iki önemli eleştiri bu gelişmelere yöneltilmiştir.
- ▶ İliki Marksist araştırmacıların mekansal süreçlerin arkasında yatan toplumsal, ekonomik ve politik ilişkilerin göz ardı edildiğidir.
- ▶ İkinçisi hümanist yaklaşımın, coğrafyayı mekan bilimi olarak kurma girişimlerinin mekansal yapıların bilinçli insan eylemlerinin ürünü olduğunu grememelerini vurgulamasıdır. Hagerstrand (1970)'in "*Coğrafya'da insanlar nerede?*" sorusu buna gönderme yapıyordu.
- ▶ Ayrıca Hümanist coğrafyacılar, pozitivistlerin beşeri coğrafyayı insansızlaştırmasını eleştirirken, kendileri de baskıcı sosyal meselelerde yazmamayı tercih etmişti.
- ▶ Ancak daha derin eleştirilerde vardı ve kuşkusuz David Harvey ne çıkıyordu.

Radikal coğrafyadan Marksist coğrafyaya

- ▶ Bu bağlamda 1968'de, Clark Üniversitesi'nde radikal coğrafyacılar Antipode dergisini kurdular ve böylece «Radikal coğrafya» ortaya çıktı.
- ▶ *"coğrafya toplumsal ve siyasal bakımdan tarafsız değildir. Hiç bir zaman olmamıştır ve de asla olmayacaktır"*.
- ▶ İlk çalışmalar **radikal** ancak **marksist** değil, daha çok sosyal refahın mekansal yansımaları, yoksulluk, azınlık hakları, kadın/cinsiyet eşitsizliği konularındaki radikal çalışmalar
- ▶ Marksist etki ilk kez Harvey (1972, 1973) tarafından başlatılıyor. Böylece Radikal konumdan Marksist konuma geçilmiş ve Marksist coğrafya ortaya çıkmıştır.
- ▶ **Harvey**, "coğrafyayı, dönüştürme gereksinimi olan bir bilim" alanı olarak görüyor. Coğrafya yalnızca akademik olmakla kalmaz, kendi "fildişi kulesinde" yaşamakla devam edemez, coğrafya yapanlar siyasal olarak faal ve ilgili olmalıydı".
- ▶ Peet (1998) "Arazi çalışması geleneğinden gelen bölgesel tasvir eğitimli coğrafyacılar "için sosyal teorileriyle beslenen, teorik olarak sofistike düşüncelerle örülü, düşünsel kaynağı disiplin dışındaki akımlara bağlı olan bir coğrafya inanılmaz zordu».

Coğrafi düşüncede devrimin gerekliliği

- ▶ Harvey her ne kadar mekânsal bilimin başucu kitabını yazmışsa da, mevcut paradigmalara düzeni anlama ve çözümlemedeki yetersizliği görmüştü.
- ▶ Harvey'in Marksist yazının temeli olan 1973'deki bu konuda ilk kitabı olan Sosyal Adalet ve Şehir'de şöyle diyordu:
- ▶ *“Ekolojik, kentsel, uluslararası bir ticaret sorunu var ancak bunlardan herhangi biri hakkında derinlemesine bir şey söyleyemiyoruz. Bir şey söylediğimizde de oldukça gülünç görünüyor. Kısacası, **paradigmamız iyi baş edemiyor. Devrilmek için olgunlaştı.** . . . Ortaya çıkan nesnel toplumsal koşullar ve bizim bunlarla baş edemeyişimiz, **coğrafi düşüncede bir devrimin gerekliliğini** temelde açıklar”* (Harvey 1973: 129).
- ▶ Harvey, coğrafi düşüncede bir devrimin gerekliliğini ortaya koymuştur.
- ▶ Marx'tan ilham alan **radikal bir teoriye**, disiplinde **yeni bir paradigmaya** ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur.

Marksist radikal bir teori inşa etmek

- ▶ Harvey, Peet ve diğerleri, coğrafi bilginin iktidarların kontrolünde olan, güya tarafsız ve nesnel olarak üretilen yaklaşımına itiraz ederler. Nesnel, değerden azade ve politik olarak nötr bir bilimin özellikle de sosyal bilimin olmasının mümkün olmadığını ve bilimin politik amaçlara hizmet ettiğini hatta yerleşik, geleneksel sosyal sisteme hizmet etmek ve aslında onun hayatta kalmasını sağlamanın yerleşik bilimin temel işlevi olduğu vurgulamışlardır.
- ▶ Dolaysıyla Harvey, coğrafi teorinin neredeyse bütünüyle değişimden ziyade iktidarın mevcut durumunu güçlendirmeye yarayan yollarla inşa edilmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Coğrafi bilginin inşası, belirli sınıf çıkarlarıyla ilgili olarak üretilen bilgiler olarak anlaşılacak zorundaydı ve bu yüzden de ideolojiktir. Bu ideoloji kapitalizm idi ve coğrafya bundan sıyrılarak yeni bir düşünce tarzı inşa etmeliydi.
- ▶ Böylelikle de Amerikan şehirlerinde siyah gettoların oluşumu gibi sosyal sorunların derin sosyal nedenlerle ilişkili olduğunu açıklayan radikal bir bilim/teori olabilecekti.
- ▶ Harvey, coğrafi bilginin kapitalist emperyalizm koşulları altında üretildiği göz önüne alındığında, teoride devrim niteliğinde olan yeni bir coğrafi düşünce tarzının gerekli olduğunu savundu.
- ▶ Düşüncedeki bu devrim ile daha derinlere inilerek açıkça inşa edilecek radikal marksist teoriler sayesinde, mevcut ekonomi ve iktidar düzenlemelerine meydan okuması ve eleştirisi gerektiği ileri sürülüyordu.

kent sosyolojisinin katkıları

- ▶ Bu süreçte disiplin dışından gelen bir önemli eleştiri de sürece katkı sağlamıştır:
- ▶ 1970 li yıllarda radikal coğrafya kent sosyolojisinde yaşanan gelişmelerle yeni boyut kazanmış Manuel Castells gibi isimler ile mekânsal determinizme yoğun eleştiriler yöneltilmiştir. Bu grup içinden kenti kavramsallaştırmaya çalışanlar ve mekana yönelenler ortaya çıkmıştır. Çalışma alanlarının ortak ismi ise "*mekanın ekonomi politiği*" şeklinde adlandırılmaktadır.
- ▶ Diğer yandan kent sosyolojisinde yaşanan dönüşümler de coğrafyacıları mutlak ve görelî mekân anlayışından ilişkisel mekân anlayışına yönlendirmiştir.

Felsefi arkaplan: Tarihsel materyalizm

- ▶ Marksist coğrafyanın kalbinde, tarihsel materyalizm yatar. Marksist teorinin inşasının merkezinde, daha derin bir “gerçeklik” için bir dış görünüm dünyasının altına inmenin mümkün olduğu inancı vardır.
- ▶ Marksist teorilerin altında yatan, tarihsel materyalizm olarak adlandırılan tarih teorisidir.
- ▶ Çok basit bir ifadeyle, Tarihsel materyalizm, “insanlık tarihinin kaçınılmaz bir şekilde feodalizmden kapitalizme ve komünizme kadar bir dizi aşamadan geçeceğini belirtir.” Tarihin her aşamasında, şeyler üretmek için insanlar arasındaki bir takım ilişkiler gerçekleşmiş ve bu ilişki günümüzde ya da kapitalizmde, kapitalistler ile işçiler arasındadır. Bu düzenlemelere «**üretim ilişkileri**» denir.
- ▶ Tarihsel materyalizm teorisinin bir diğer önemli kısmı, ekonomik bir temel ve ideolojik bir üst yapı kavramı olarak tanımlanan “Alt yapı-üst yapı modeli”dir.
- ▶ Model (en kaba haliyle) ekonomik tabanın yani altyapının üst yapıyı belirlediğini savunur.
- ▶ Bu, inançların ve kültürel ifade biçimlerinin her zaman kendilerini üreten ekonomik koşulların bir yansıması olduğu ve yalnızca ekonomik taban değiştiği zaman değiştiği anlamına gelir.

- ▶ Tarihsel materyalizmdeki son parça farklı üretim biçimleri arasında tarihsel değişime yol açan mekanizmadır - bu üretim ilişkilerinin feodalizmden kapitalizme dönüşümüne yol açan bir mekanizmadır.
- ▶ Marksist teoride bu, üretim ilişkileri üretici güçleri getirdiğinde olur. Ekonominin çalışmasına izin veren sosyal düzenlemelerin artık en verimliler olmadığı ve üretimdeki gelişmeleri aktif olarak önlediği görülmektedir.
- ▶ Marksist coğrafyacilar, coğrafyanın mekan aracılığıyla bu tarihsel olarak kurgulanan teoride oynayabileceği role dikkat çekmişler hem de radikal bir coğrafi teori ile daha güçlü çözümler inşa edebileceklerine inanmışlardır.

Marksist yaklaşımın coğrafyada uygulanması

Marksist yaklaşımın coğrafyada uygulanması 4 başlık altında görülebilir.

1. Ekonomik coğrafya:

- ▶ Üretimin sosyal ilişkilerini ve kapitalist birikimin coğrafyasını analiz etme: kapitalizmin belirli coğrafi mekanları nasıl ürettiği ortaya koymuştur.
- ▶ Sanayisizleşme ve endüstriyel yeniden yapılanma bağlamında belirli kentlerin ve bölgelerin ekonomik yapılanma sürecinden nasıl etkilendiği, emeğin yeni mekânsal iş bölümü ve dağılımının nerelerde ve nasıl gerçekleştiğini ortaya koymada.
- ▶ Benzer şekilde, emek ve sanayinin mekânsal olarak kentsel ve bölgesel ölçeklerde nasıl organize olduğunu anlamada da Marksist yaklaşım önemli yenilikler sunmuştur.
- ▶ Post fordist sanayi odaklarının ortaya çıkışı ve düzenleme okulu tartışmaları bağlamında kapitalist gelişmenin sürdürülmesi ve istikrarının devam etmesinde sosyal regülasyon süreçlerinin oynadığı rolü ve meydana getirdiği mekansal yansımaların değerlendirilmesi çalışmalarında

2. Kalkınma coğrafyası ve bölgesel kalkınma:

- ▶ Küresel ölçekte gelişmekte olan ülkelerin veya üçüncü dünyada ülkelerimim global kalkınma süreçlerinin ve neden yoksul kaldıklarının incelenmesinde; yerel ve bölgesel ölçekte ise bölgesel eşitsizliklerin ortaya konulmasında

3. Şehir coğrafyası:

- ▶ Kentsel mekanın üretimi, kentsel rant ve konut politikasının oluşumu ile kentsel planlama ile ilgili yapılan şehirselle çalışmalarında

4. Politik ekoloji ve radikal kültürel coğrafya:

- ▶ Doğanın üretimi, çevreselle ve ekolojik sorunların ekonomi politiğinde ve peyzajın kültürel ve ideolojik çerçevede incelenmesi alanlarında

Marksist Yapısalcılık ve yeni mekan düşüncesi

- ▶ Marksist coğrafyacılar ilk başta sosyal teori anlayışını disipline aktarmaya çalışarak mekanın nasıl üretildiğini açıklamaya çalıştılar.
- ▶ Radikal Marksist düşünürler mekânsal formların kendi başına bir varlığı olmadığını temasını işlerler.
- ▶ Mekan, kendi başına varlığı olan bir nesne, olayların gerçekleşmesi için basit bir zemin veya evrensel bir varlık kategorisi değildir, aksine özellikle **kapitalist üretim tarzında verili toplumsal ilişkiler sonucunda sosyal olarak üretilen bir nesnedir**; insan toplumlarının kurmuş oldukları yapıların ve ilişkilerin belirleyeni değil, **bir üründür**. Böylece; **Mekan kapitalizmin analizinde temel bir öğedir**.
- ▶ Bu dönemde Harvey, coğrafi bir biçimlenişin-kentin- üretim tarzlarına göre bir anlamının bulunduğunu ve o üretim tarzının hâkim ilişkileri içinde üretildiğini söyler.
- ▶ Ayrıca kapitalist birikimin soyut mantığından yola çıkarak, **mekânsal eşitsiz gelişmenin** kapitalist ilişkilerin kaçınılmaz sonucu olduğunu belirtmiştir.
- ▶ Dolayısıyla Marksist düşüncenin disiplinde meydana getirdiği dönüşümlerden en başta geleni “mekan” üzerine olmuştur.

Eşitsiz Gelişme

- ▶ Kapitalist toplumlarda mekanın insan ilişkileri ile üretildiği öne sürülmüş ve mekanın belirli bir üretim ilişkilerinin (kapitalistler ve işçiler arasında) ve bu ilişkilerin kar elde etmek için doğayı dönüştürmek için kullanılma şeklinin bir sonucu olduğu anlamında mekanın hem üretildiği hem de onun toplumsal olanı şekillendirildiği benimsenmiştir
- ▶ Bu bağlamda Harvey ve Smith mekanın kapitalizmde ve “**eşitsiz gelişme**” altındaki üretimine odaklanmışlar ve buna göre mekanı, kapitalizmin temel taşıını oluşturan üretici güçlerin bir parçası olarak ele almışlardır.
- ▶ Kriz, kapitalizmin ayrılmaz bir parçasıdır çünkü kapitalizm içsel çelişkileri nedeniyle krize meyillidir. Kalkınma tüm ölçeklerde mekânda değişiklik gösterir. Marksist coğrafyacılar bunu kapitalizmin işleyişine özgü eşitsiz bir gelişme sürecinde açıklarlar.
- ▶ Üretimde yapılan mekânsal değişiklikler, karın korunması ile yükselmesinde temel önemdedir. Bir diğer anlamda kapitalist şirketlerin her zaman maksimum kar sağlayan ideal bir coğrafya peşindedirler ve olası kriz durumlarında yeni bir coğrafya oluşturma ya da “mekânsal onarım/sabite” ile kurtulma yoluna girmektedirler.
- ▶ Bu süreç zengin ya da yoksul yerlerin sürekli değiştiği ve bir anlamda da kapitalizmin varlığını sürdürmede az gelişmiş yerlerin olması gerektiğini ifade eder. Bu ise “**eşitsiz gelişme**”yi tanımlamaktadır.
- ▶ “Coğrafya, böylece kapitalizmin krizi aşmasını sağlar.” Mekan, bu eşitsiz gelişme ile süreci ile üretilmektedir.

Lefebvre ve Mekanın Üretimi

- ▶ Eşitsiz gelişme, “mekan üretimi” diyebileceğimiz daha genel bir sürecin bir örneğidir.
- ▶ «Mekanın Üretimi» nosyonu Lefebvre tarafından 1974 yılında ortaya konmuş ve Harvey, Soja, Gregory gibi coğrafyacılar tarafından sıklıkla alıntılanmıştır.
- ▶ Lefebvre, “mekanın sermaye ve kapitalizm tarafından üretildiğini ve aslında, herhangi bir üretim tarzının kendi mekanını ürettiğini ifade etmiştir.”
- ▶ Lefebvre'ye göre her toplum ve alt değişkenleriyle her üretim tarzı kendi mekânını yaratır.
- ▶ Lefebvre'nin çalışmasında, mekân herhangi bir üretim tarzını veya herhangi bir toplumu anlamak için merkezi bir öneme sahiptir.
- ▶ Lefebvre, mekan teorisini mekânın üretildiği ve yeniden üretildiğini açıklayan üçlü bir kavramsal bir çerçeve etrafında inşa eder.
- ▶ «*Mekânsal Üçlü*» adı verilen bu kuramda, *Mekânsal pratikler* para, insan akışı ile deneyimlenen mekanları; *mekanın temsilleri* bilimciler, planlamacılar, şehircilerin mekanı gibi kavramsallaştırılan mekanları; *temsil mekanları* ise yaşanılan ve hayal edilen mekana karşılık gelmektedir.
- ▶ Lefebvre ve Harvey gibi Marksist mekân kuramcıları için mekan ve mekan algısı, kapitalizmin bir ürünüdür. Dolayısıyla mekan, sosyal ilişkiler için sadece pasif bir zemin veya aşama olmayıp, üretim tarzında önemli bir rolü üstlenir ve toplumsal gerçekliğin her aşamasında ortaya çıkmaktadır.
- ▶ Mekan, toplumsal ve kapitalist süreçlerden hem etkilenen hem de daha sonra bunları etkileyen, *ilişkisel* bir konumdadır.

Doğanın üretimi

- ▶ Marksist coğrafyada mekan gibi önemli olan bir diğer kavram da “doğa” ve «doğanın üretimi»dir.
- ▶ Neil Smith (1984) *Uneven Development* kitabında, “doğanın toplumsal olarak üretildiğini ve doğanın uzun süredir “doğal” olmadığı” öne sürdü.
- ▶ Ona göre iki tür doğa vardı:
- ▶ *Birinci doğa*, insanın etkisinin ötesinde olduğu şekilde geleneksel olarak düşünölen orijinal, ilkel doğa anlamındaydı.
- ▶ *İkinci doğa* ise toplumsal olarak üretilmişti.
- ▶ Birinci doğa, emek ve sermaye süreçleri yoluyla kapitalizm altında ikinci doğaya dönüştürölmüştür ve firmaların kâr etmeleri için doğa değiştirilmiştir.

Eleştiriler

- ▶ Marksist coğrafya paradigması, ciddi eleştiriler almasına rağmen içinde yaşadığımız dünyada en güçlü teorik yaklaşımlardan biri olmaya devam etmektedir.
- ▶ İnsanın bireysel bir varlık olarak değil de, sınıflar özelinde incelenmesi, insanın özgür iradesini ve yaratıcılığını küçümsemesi nedeniyle hem hümanistler hem de mekânsal bilimciler tarafından eleştirilmektedir.
- ▶ Daha yakın zamanlarda ise, feministler cinsiyete karşı körlüğü nedeniyle ve postyapısalcılar da meta-anlatılara olan inancı nedeniyle Marksistleri kıyasıya eleştirmişlerdir.

Sonuç

- ▶ 1960'ların sonuna kadar coğrafyanın dünyadaki önemli konulara olan ilgisi azdı. Marksistler, 1970'lerde başlamak üzere, coğrafyanın toplumdaki değişim ve gelişimleri merkezine taşımasına ve disiplinin gerçek bir sosyal bilim kimliği kazanmasın da oldukça önemli bir işlev kazanmıştır.
- ▶ Marksistler, “mekân” ve “doğa” kavramlarını geleneksel anlam ve kavramsallaştırmaların ötesinde yorumlayarak bu kavramları coğrafi araştırmanın merkezi koymuştur.
- ▶ Marksist coğrafyanın belki de en önemli başarısı, bir ekonomik-toplumsal-siyasal sistem/teori olan ve tarihsel bir çizgi üzerine kurulan marksizme, bizzat coğrafyacılar ve David Harvey eliyle, mekan boyutunun eklemiş olmalarıdır.
- ▶ Ekonomik coğrafya alanında, Marksist yaklaşım ortaya koyduğu «eşitsiz gelişme» nosyonu ile gelişmekte olan ülkelerin küresel kalkınma süreçlerinde nasıl sömürücü gelişmiş ülkelerin kaderlerine bağlandığını gösteren önemli bulgular ortaya koymuştur.
- ▶ Benzer şekilde, emek ve sanayinin mekânsal olarak kentsel ve bölgesel ölçeklerde nasıl organize olduğunu anlamada da Marksist yaklaşım önemli yenilikler sunmuştur.